

**VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING OLDINI OLI SHNING
JINOYAT-HUQUQIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH****Yodgorov Ismoil Akmalovich**

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi o'quvchisi.

+998917330515. yodgorovismoil55@gmail.com**Davronov Savlatjon Davlatovich**

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi o'quvchisi.

+998917082507. davronovsavlatjon@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.20593885>

Annotatsiya. Ushbu maqolada voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olish va unga qarshi kurashishning jinoyat-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Muallif milliy jinoyat qonunchiligidagi voyaga yetmaganlarga nisbatan jinoiy javobgarlik va jazo tizimining o'ziga xos xususiyatlarini, jinoiy-huquqiy ta'sir choralarining samaradorligini zamonaviy tendensiyalar va xalqaro standartlar prizmasi orqali tadqiq etadi.

Maqolada amaldagi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining voyaga yetmaganlar javobgarligiga oid normalaridagi kolliziyalar, jazo tayinlash amaliyotidagi muammolar hamda preventiv (profilaktik) institutlarning yetishmovchiligi tanqidiy baholangan. Tadqiqot davomida rivojlangan xorijiy davlatlar (Germaniya, Fransiya, Yaponiya) tajribasi o'rganilib, jinoiy javobgarlikni liberallashtirish, jazo choralarini diversion (muqobil) choralar bilan almashtirish hamda tiklovchi odil sudlov (restorative justice) tamoyillarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish imkoniyatlari yoritilgan. Yakunda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini jinoiy-huquqiy vositalar orqali jilovlashning profilaktik funksiyasini kuchaytirish, qonunchilikni modernizatsiya qilish va normalarni liberallashtirish bo'yicha aniq normativ-huquqiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, jinoyat-huquqiy mexanizm, jinoiy javobgarlik, jazo tizimi, profilaktika, tiklovchi odil sudlov, diversion choralar, liberallashtirish, xalqaro standartlar.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы совершенствования уголовно-правовых механизмов предупреждения преступности среди несовершеннолетних. Автор исследует особенности уголовной ответственности и системы наказаний в отношении несовершеннолетних в национальном уголовном законодательстве, а также эффективность мер уголовно-правового воздействия через призму современных тенденций и международных стандартов. В статье подвергнуты критическому анализу коллизии в нормах действующего Уголовного кодекса Республики Узбекистан, касающихся ответственности несовершеннолетних, проблемы в практике назначения наказаний и недостаток превентивных институтов.

В ходе исследования изучен опыт развитых зарубежных стран (Германии, Франции, Японии), освещены возможности либерализации уголовной ответственности, замены мер наказания диверсионными (альтернативными) мерами и имплементации принципов восстановительного правосудия в национальное законодательство. В заключении разработаны конкретные нормативно-правовые предложения и рекомендации по усилению профилактической функции сдерживания преступности несовершеннолетних уголовно-правовыми средствами, модернизации законодательства и либерализации норм.

Ключевые слова: Преступность несовершеннолетних, уголовно-правовой механизм, уголовная ответственность, система наказаний, профилактика, восстановительное правосудие, диверсионные меры, либерализация, международные стандарты.

Abstract. This article analyzes the issues of improving the criminal-legal mechanisms for preventing juvenile delinquency. The author examines the specific features of criminal liability and the sentencing system for juveniles in national criminal legislation, as well as the effectiveness of criminal-legal impact measures through the prism of modern trends and international standards. The article critically assesses conflicts in the norms of the current Criminal Code of the Republic of Uzbekistan regarding the liability of minors, problems in sentencing practice, and the lack of preventive institutions. In the course of the study, the experience of developed foreign countries (Germany, France, Japan) was studied, and the possibilities of liberalizing criminal liability, replacing punitive measures with diversion (alternative) measures, and implementing the principles of restorative justice into national legislation were highlighted. In conclusion, specific regulatory proposals and recommendations were developed to strengthen the preventive function of deterring juvenile delinquency through criminal-legal means, modernizing legislation, and liberalizing norms.

Keywords: Juvenile delinquency, criminal-legal mechanism, criminal liability, sentencing system, prevention, restorative justice, diversion measures, liberalization, international standards.

Asosiy qism. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi har qanday jamiyatning demografik, ijtimoiy va huquqiy barqarorligiga tahdid soluvchi eng dolzarb muammolardan biridir. Yoshlar ijtimoiy guruh sifatida ruhiy, intellektual va ma'naviy jihatdan to'liq shakllanmaganligi sababli, salbiy ta'sirlarga va jinoiy submadaniyat g'oyalariga tez beriluvchan bo'ladilar. Huquqiy davlat qurish sharoitida ushbu toifadagi shaxslar sodir etayotgan qilmishlarga qarshi kurashish faqatgina repressiv jazolash choralaridan iborat bo'lmasligi kerak.

Aksincha, asosiy urg'u jinoyat-huquqiy preventiv, ya'ni oldini oluvchi mexanizmlarni takomillashtirishga qaratilishi lozim. Xalqaro standartlar, xususan, BMTning Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish to'g'risidagi Ar-Riyod ko'rsatmalari hamda Pekin qoidalari jinoyat qonunchiligini bolaning manfaatlari va uni reabilitatsiya qilish tamoyillari asosida shakllantirishni talab etadi. O'zbekiston Respublikasining jinoyat qonunchiligi so'nggi yillarda voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilish yo'nalishida jiddiy islohotlarni boshdan kechirdi.

Xususan, milliy qonunchilikda insonparvarlik prinsipini kuchaytirish maqsadida bir qator tizimli o'zgarishlar kiritildi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining VI bo'limi voyaga yetmaganlarning jinoiy javobgarligiga bag'ishlangan bo'lib, u kattalarga nisbatan qo'llaniladigan normalardan o'zining insonparvarlik xarakteri bilan tubdan farq qiladi. Jinoyat kodeksining 81-moddasiga ko'ra, voyaga yetmaganlarga nisbatan faqatgina to'rtta asosiy jazo turi, ya'ni jarima, axloq tuzatish ishlari, ozodlikni cheklash va ozodlikdan mahrum qilish qo'llanilishi mumkin bo'lib, mulkni musodara qilish kabi qo'shimcha jazolar ularga nisbatan mutlaqo qo'llanilmaydi.

Amaldagi qonunchilik amaliyotiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, so'nggi qonunchilik o'zgartirishlariga, xususan, O'RQ-1092-sonli Qonun talablariga muvofiq, voyaga yetmaganlar uchun ozodlikni cheklash va ozodlikdan mahrum qilish jazolarining eng kam muddati olti oydan bir oygacha qisqartirildi.

Jinoyat kodeksining 84-1 va 85-moddalaridagi ushbu o'zgarish sudlarga qilmishning ijtimoiy xavfliligi va o'smir shaxsini hisobga olgan holda, unga jamiyatdan ajratmagan holda qisqa muddatli preventiv ta'sir ko'rsatish imkonini beradi. Yana bir fundamental o'zgarish – voyaga yetmaganlik davrida sodir etilgan jinoyat uchun jazoni o'tab bo'lgan shaxslarning to'g'ridan-to'g'ri sudlanmagan deb hisoblanishi tartibining joriy etilishidir.

Bu norma o'smir yoshida xatoga yo'l qo'ygan shaxslarning kelajakda jamiyatga integratsiya bo'lishi, ta'lim olishi va ishga joylashishida sudlanganlik tamg'asi to'sqinlik qilmasligini kafolatlaydi. Shunga qaramay, amaldagi qonunchilik liberallashtirilgan bo'lsa-da, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishda jinoyat-huquqiy ta'sir choralarining mexanizmi hamon repressivlik ustunligidan to'liq xalos bo'lmagan. Masalan, Jinoyat kodeksining 87-moddasida voyaga yetmaganlarni javobgarlikdan yoki jazodan ozod qilib, ularga nisbatan majburlov choralari, ya'ni jamoat ta'siriga topshirish yoki cheklangan xulq-atvor tartibini belgilash nazarda tutilgan bo'lsa-da, sud amaliyoti tahlili sudyalarning ko'p hollarda ushbu moddani qo'llashdan ko'ra, Jinoyat kodeksining 72-moddasiga asosan shartli jazo tayinlashni afzal ko'rishini ko'rsatmoqda. Bu esa preventiv choraning mohiyatini yo'qotib, rasmiy jazolash tizimini yuzaga keltiradi.

Shuningdek, Jinoyat kodeksining 127-moddasida voyaga yetmagan shaxsni g'ayrii jamoatiga yoki jinoyatga jalb qilish uchun javobgarlik belgilangan bo'lsa-da, bugungi kunda kiberjinoyatchilik va narkotrafik sohasida, xususan, giyohvandlik vositalarini yashirin joylarga qo'yish kuryerligi faoliyatida kattalar o'smirlardan tirrik qalqon sifatida foydalanayotgan bir paytda, ushbu moddaning jinoiy-huquqiy kvalifikatsiya mexanizmlari bugungi kun voqeligiga to'liq javob bermayapti. Voyaga yetmaganlar o'rtasidagi kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish uchun jinoyat qonunchiligiga tiklovchi odil sudlov (restorative justice) institutini qonuniylashtirish va maxsus bob joriy etish lozim.

Bu tizim G'arbiy Yevropa va Yaponiya tajribasida bo'lgani kabi o'smirlarga qilmishining oqibatini anglash va uni moddiy-ma'naviy qoplash imkonini beradi. Shu bilan birga, birinchi marta uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etgan o'smirlarni rasmiy sudlovdan chetlashtirib, ularni rehabilitatsiya va psixologik tuzatish dasturlariga yo'naltiruvchi diversion choralarni huquqiy mustahkamlash zarur.

Xulosa o'rnida aytganda, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishning jinoiy-huquqiy tizimini takomillashtirish faqatgina jazolarni yengillashtirishdan iborat emas, balki o'smir shaxsini kriminallashtirish jarayonidan asrab qolish va jinoiy javobgarlikning repressiv funksiyasini to'liq tarbiyaviy-preventiv funksiyaga aylantirish demakdir. Amaldagi Jinoyat kodeksiga kiritilgan bir oylik minimal jazo muddati va sudlanganlikning jazoni o'tash bilan tugashi kabi progressiv o'zgarishlar to'g'ri yo'nalish hisoblanib, tizim to'liq samarali ishlashi uchun tiklovchi odil sudlov va diversion choralarning huquqiy mexanizmlari qonun bilan to'liq mustahkamlanishi shart.

XULOSA. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishning jinoyat-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish masalasini tizimli tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, zamonaviy yuridik amaliyotda repressiv (jazolovchi) choralardan bosqichma-bosqich voz kechib, to'liq preventiv (oldini oluvchi) va rehabilitatsiya qiluvchi modelga o'tish davlat huquqiy siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lishi shart. O'zbekiston Respublikasining jinoyat qonunchiligiga kiritilgan so'nggi progressiv o'zgarishlar, xususan, ozodlikdan mahrum qilish va ozodlikni cheklash jazolarining minimal muddatini bir oygacha qisqartirilishi hamda voyaga yetmaganlik davrida sodir etilgan jinoyat uchun jazoni o'tab bo'lgandan so'ng sudlanganlik tamg'asining avtomatik

ravishda tugallanishi milliy huquq tizimining insonparvarlik sari tashlagan ulkan qadami hisoblanadi.

Biroq amaldagi jinoyat-huquqiy mexanizmlar kiberjinoyatchilik, narkotrafik va raqamli firgarlik kabi zamonaviy tahdidlar sharoitida voyaga yetmaganlarni jinoiy faoliyatga jalb etayotgan uchinchi shaxslarga (kattalarga) nisbatan javobgarlikni kvalifikatsiya qilishda hamon mukammal emasligini ko'rsatmoqda. Jinoyat kodeksining 87-moddasida nazarda tutilgan majburlov choralarining amaliyotda deklarativ xarakterda qolib ketayotgani va sudlar tomonidan asosan shartli jazo tayinlash bilan cheklanilayotgani, profilaktik vositalarning samaradorligini pasaytirmoqda.

Ushbu tizimli muammolarni bartaraf etish hamda qonunchilik mexanizmlarini xalqaro andozalar darajasiga olib chiqish uchun milliy huquq tizimiga "tiklovchi odil sudlov" (restorative justice) institutini qonunan kiritish, jinoiy ta'qibdan chetlashtiruvchi "diversion dasturlar"ning huquqiy asosi va mexanizmlarini mustahkamlash hamda Jinoyat kodeksining 127-moddasini kiber-makonda voyaga yetmaganlardan foydalanish mezonlari bilan to'ldirish zarur.

Yakuniy xulosa o'rnida aytish joizki, voyaga yetmaganlar o'rtasidagi jinoyatchilikni jinoiy-huquqiy vositalar orqali jilovlash nafaqat jazo tizimini liberallashtirishni, balki jinoiy javobgarlik institutini o'smir shaxsini qayta tarbiyalash va uni jamiyatga qayta integratsiya qilishga yo'naltirilgan samarali huquqiy himoya vositasiga aylantirishni talab etadi.

Foydalanilgan adabyotlar:

1. [O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi] (<https://lex.uz/docs/-111453>) // O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). – (Amaldagi tahriri, so'nggi o'zgarish va qo'shimchalar bilan).
2. [O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi] (<https://lex.uz/acts/-111453>) // O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). – (Amaldagi tahriri bilan).
3. O'zbekiston Respublikasining "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi Qonuni, 2010-yil 29-sentyabr, O'RQ-263-son.
4. [Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi] (<https://lex.uz/acts/-2595913>) (1989-yil 20-noyabrda qabul qilingan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992-yil 9-dekabrda 757-XII-sonli Qarori bilan ratifikatsiya qilingan).
5. BMTning Voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoiy odil sudlovni yuritishga oid minimal standart qoidalari ([Pekin qoidalari] (https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Justice_Matters_Involving-Web_version.pdf), 1985-yil 29-noyabrdagi BMT Bosh Assambleyasining 40/33-sonli rezolyutsiyasi).
6. BMTning Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish to'g'risidagi rahbarlik prinsiplari (Ar-Riyod ko'rsatmalari, 1990-yil 14-dekabrda BMT Bosh Assambleyasining 45/112-sonli rezolyutsiyasi).
7. [UNICEF] (<https://www.unicef.org/uzbekistan/media/3346/file/J4C%20Consolidated%20R%20eport.pdf>). Justice for Children in Uzbekistan: Consolidated Report / Tashkent: UNICEF Country Office. [1]
8. Eshonkulov A.A. Youth Delinquency: Concept, Principles, and Practice. – World Bulletin of Management and Law, Vol. 23, 2023. [2]

9. Karamanova B. Protection of the Rights and Legitimate Interests of a Minor in the Preparatory Part of the Court Session // Neliti Law Journal, 2022. [3]
10. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2000-yil 15-sentyabrdagi 21-sonli “Voyaga yetmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi Qarori (so‘nggi o‘zgartirishlar bilan).